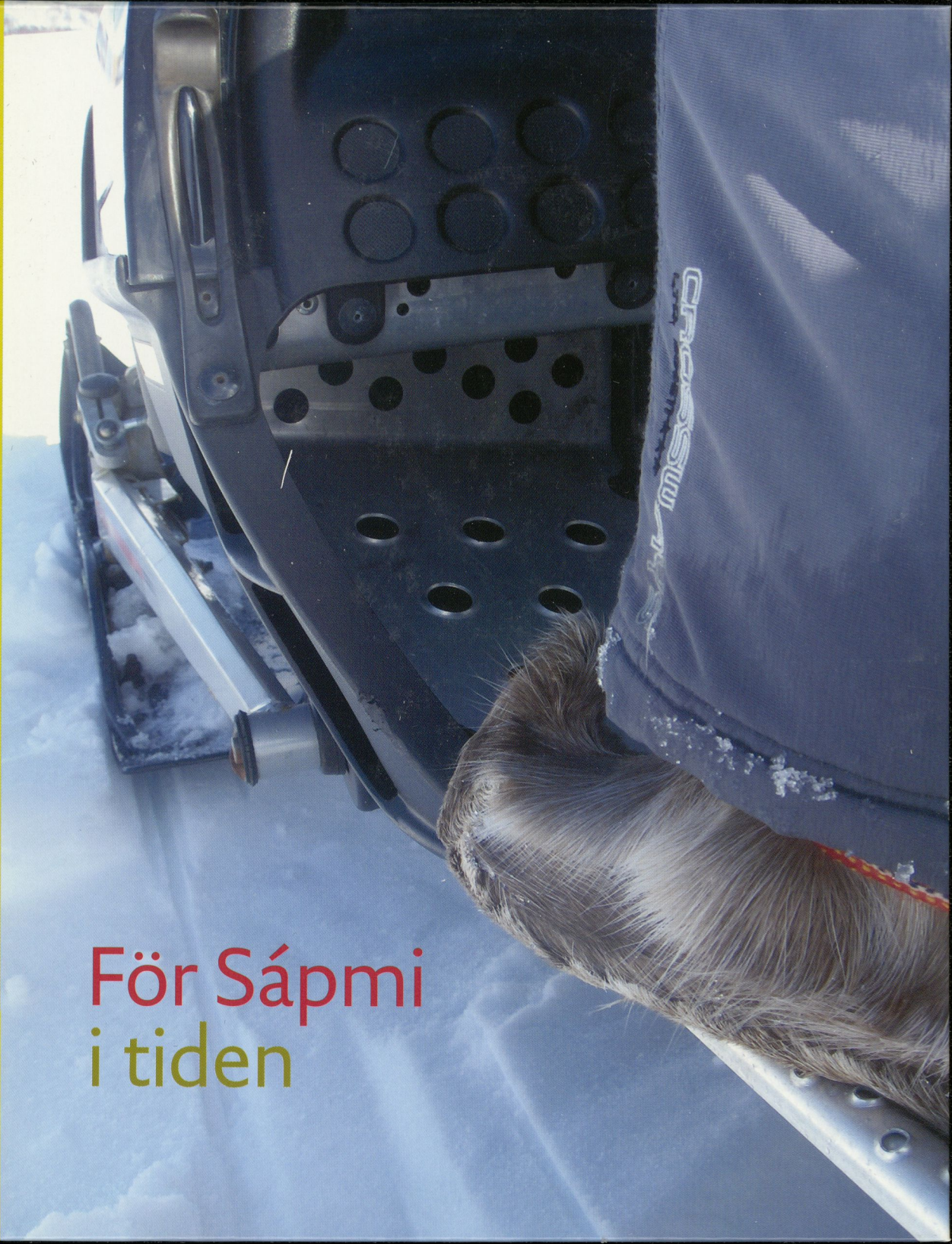

För Sápmi
i tiden

För Sápmi
i tiden

FATABUREN 2008

För Sápmi i tiden

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2008

Red. Christina Westergren och Eva Silvéén

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvireras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

Fataburen 2008
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare
Redaktörer Christina Westergren och Eva Silvéen
Bildredaktör Emma Palmér
Omslag och grafisk form Lena Eklund
Framsidas bild foto Victoria Harnesk
Baksidas bild foto Hélène Edlund. Nordiska museet
Bilder på för- och eftersättsblad foto Eva Silvéen

Tryckt hos NRS Tryckeri, Huskvarna 2008
ISSN 0348 971 X
ISBN 978 91 7108 523 8

Samerna i språkhistorien

MIKAEL SVONNI är professor i samiska språk, samisk kultur och samiskt samhällsliv vid Umeå universitet samt professor i samisk språkvetenskap vid universitet i Tromsø.

Jag har många gånger mötts av frågan *när* samerna invandrade till Skandinavien. Utgångspunkten har då varit att samerna invandrade till Skandinavien »för inte så länge sedan«. Det är i och för sig inte så konstigt att frågan ställts, eftersom både språkforskare och arkeologer har varit ganska övertygade om att samerna invandrade österifrån någon gång under det första årtusendet efter Kristi födelse. De senaste två decennierna har emellertid ny forskning, framför allt om det sydsamiska området, helt förändrat bilden av samernas »invandring«. Jag ska här diskutera de nya forskningsrönen och vilka slutsatser man kan dra av de nya kunskaperna.

Språkhistorisk bakgrund

Samiska är ett finsk-ugriskt språk och är närmast besläktat med östersjöfinska språk som finska och estniska. Även om det finns många likheter mellan språken i fråga om uppbyggnad, så är det länge sedan de samiska språken och de östersjöfinska språken blev åtskilda från varandra. När det gäller samiska

Hällmålningar i Ruändan, Flatruet. Mittådalen's sameby, Tännäs socken, Härjedalen.
Foto Ernst Manker 1938, © Nordiska museet.

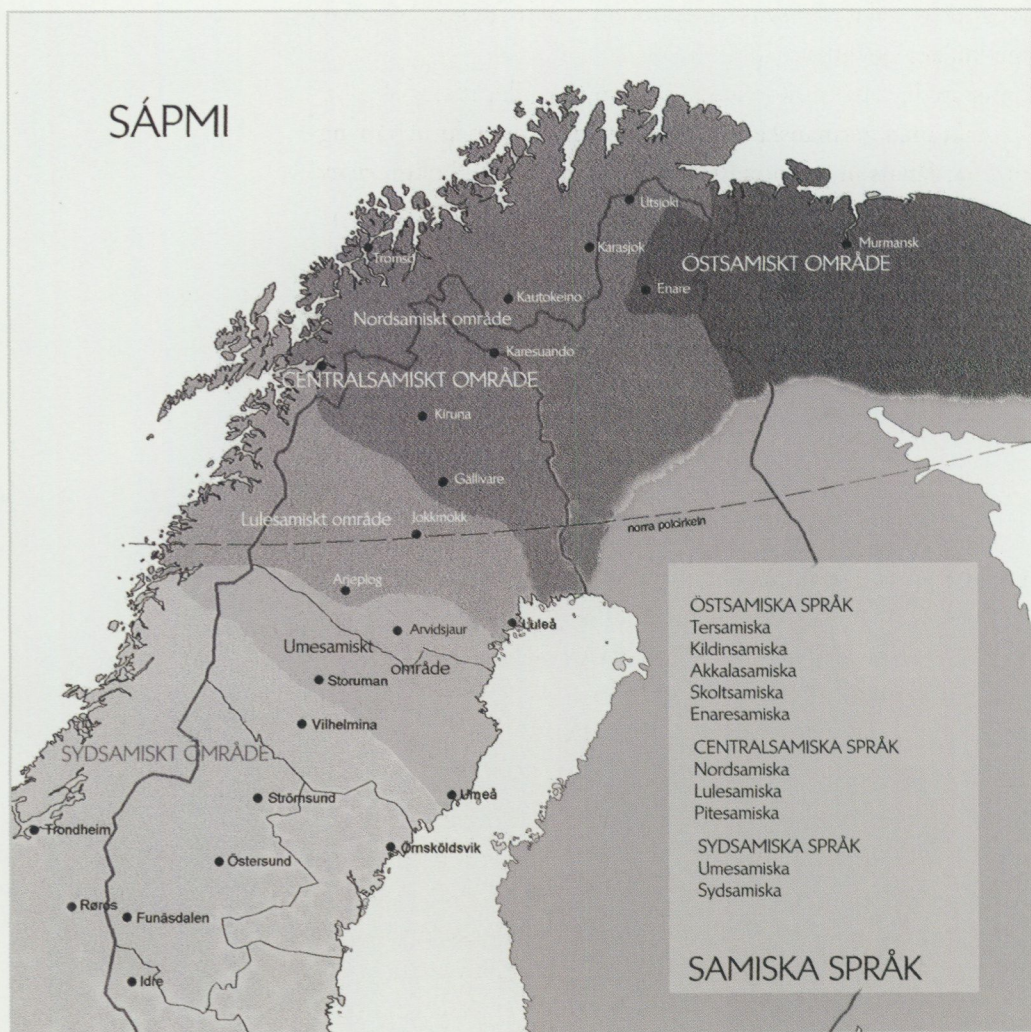
måste man också tala om *olika* språk, eftersom talare av exempelvis sydsamiska inte enkelt kan förstå en talare av centralsamiska eller östsamiska. En ganska utbredd uppfattning bland språkforskare är nu att de samiska och de östersjöfinska språken har haft en gemensam bas, som för 4 500 år sedan började bli uppdelad i en ursamisk och en urfinsk gren. Skälet till denna uppdelning var att en indoeuropeisk befolkning, som livnärde sig på en tidig form av jordbruk, invandrade till de baltiska områdena vid den tiden. Den slutliga uppdelningen i ursamiska och urfinska var en följd av kontakterna mellan människor som talade urgermanska och urfinska för ungefär 3 500 år sedan, eftersom dessa kontakter starkt påverkade ljudsystemet i urfinskan.

Ursamiska ansågs tidigare ha varit ett ganska enhetligt språk under en lång period, ända fram till ungefär år 800 efter Kristus. I *The history of the Lapp language* från 1988 utgick språkvetaren Mikko Korhonen från att samerna vid den tiden hade nått till nuvarande Bodö i Norge och först under medeltiden nått Jämtland, men denna teori har numera inte mycket stöd. Arkeologer, språkvetare och medeltidsforskare har sammantaget visat att samer bodde i nuvarande Jämtland och Härjedalen och i motsvarande områden – och ännu längre söderut – på norsk sida för mer än tusen år sedan. Språkvetaren Knut Bergsland har visat att det har funnits oberoende kontakter mellan samer och skandinaver både på sydsamiskt och nordsamiskt område på 500-talet efter Kristus eller ännu tidigare. De nya forskningsrönen har gett språkforskare anledning att ompröva hur länge samiskan har varit ett enhetligt språk. Mycket tyder nu på att åtminstone sydsamiskan har varit åtskild alla andra samiska språk i kanske mer än två tusen år.

Ordförrådet speglar forntida kontakter

Det finns ordstammar i samiskan som tyder på kontakt med befolkningsgrupper längre österut för mycket länge sedan under förhistorisk tid. Ord som till exempel *guolli* (fisk), *njoammil* (hare), *giella* (språk), *dolla* (eld), *juoksa* (pillbåge) och *suoskat* (tugga) har en ordstam som är gemensam med andra uraliska språk, språk som talades av folk och folkgrupper i området fram till Uralbergen (finsk-ugriska språk) och ännu längre österut till Västsibirien (samojediska språk). Det är ett hisnande perspektiv att samiskan innehåller ett hundratal ordstammar som kan härledas till en period som ligger 6 000 år tillbaka i tiden. Kontakterna kan ha upphört under det följande årtusendet – det är en slutsats kan man dra av att ett antal ordstammar som är gemensamma för de finsk-ugriska språken inte finns i de samojediska. Förbindelserna med ugriska språk, exempelvis ungerska, kan ha brutits för 5 000 år sedan, eftersom vissa ordstammar finns i de finsk-permiska språken, men inte i de ugriska.

Den indoeuropeiska jordbrukarbefolkningen som kom till de baltiska områdena för cirka 4 500 år sedan och som tillhörde den så kallade båtyx- eller stridsyxkulturen, förde med sig lånord till den gemensamma urfinsk-samiskan, till exempel *ráigi* (hål), *sarva* (älg), *suoidni* (hö) och *luossa* (lax). De finska språken har dock betydligt fler baltiska lånord än de samiska och orden är av den karaktären att kontakterna mellan de nya immigranterna och den urfinsktalande befolkningen måste ha varit nära. Kontakterna med den ursamisktalande befolkningen kan däremot inte ha varit så omfattande. Det finns några mycket gamla baltiska lånord i sydsamiskan, men inte i de övriga samiska språken. Ett sådant ord är *daktere* (dotter), vilket skulle kunna

Samiska språk och språkområden. Pitesamiskan som nämns i listan över språken har talats i ett område runt Arjeplog. Karta Mikael Svonni.

tyda på att talare av sydsamiska tidigt har haft egna kontakter med talare av baltiska språk.

Senare har människor som talat samiska, eller ursamiska, haft kontakt med germanska folkgrupper i flera tusen år och många ord har lånats in, exempelvis *borjjas* (segel), *bassi* (helig), *ruovdi* (järn) och *dohppa* (knivslida). Till samiskan har det också kommit flera hundra lånord från urfinskan. Det finns också urnordiska lånord i samiskan, *áiru* (åra), *ákšu* (yxa), *gussa* (ko) och *vuostá* (ost), vilket tyder på kontakter mellan samerna och skandinaverna redan under de första århundradena efter Kristus.

Nya perspektiv

Hypotesen att samerna invandrat till Skandinavien under de första århundradena efter Kristi födelse började bli starkt ifrågasatt under 1990-talet. Framför allt arkeologisk forskning inom det sydsamiska området gav en annan bild av samernas historia. Det blev alltmer tydligt att samerna redan för tusen år sedan eller mer hade bott i nuvarande Jämtland och Härjedalen och motsvarande områden i Norge. Det blev också uppenbart att kontakterna mellan samerna och skandinaverna, eller germanerna, var omfattande och att samer assimilerades i den skandinaviska gruppen. Det finns flera tusen skandinaviska lånord i samiskan, men inte många samiska lånord i de skandinaviska språken. Detta faktum har man tidigare tagit som intäkt för att samerna alltid har varit underlägsna skandinaverna, men de arkeologiska fynden tydde på att detta inte var hela sanningen.

Tyska språkforskare fäste uppmärksamheten på att de nordöstra skandinaviska dialekterna skilde sig från övriga skandina-

viska dialekter i flera avseenden och drog slutsatsen att fenomenet var ett resultat av språkkontakt med samisktalande. De argumenterade för att dessa dialekter hade blivit påverkade av samiskan under vikingatiden och under tidig medeltid med avseende på bland annat vokalbalans och konsonantförlängning – något som visade att samerna inte var underlägsna skandinaverna vid den tiden. I själva verket var samerna överlägsna skandinaverna när det gällde sådana ting som skidåkning och jakt, vilket var mycket viktigt eftersom skinnhandeln hade stor ekonomisk betydelse vid den tiden. En annan omständighet som gjorde en samisk påverkan möjlig var att det fanns samer som var tvåspråkiga, och många assimilerades i den skandinaviska gruppen. Följden blev att deras svenska/norska som var influerad av samiskan överfördes till barnen och införlivades med dialekten.

Samerna var också överlägsna skandinaverna när det gällde *noaidevuohhta* (nåjdkonst eller trolldom). Föreställningar om trolldom var accepterade och inte ovanliga, vare sig hos samerna eller hos skandinaverna under vikingatiden och i början av medeltiden, men förbjöds i samband med kristendomens utbredning.

Studier av medeltida texter, framför allt lagtexter, har tydligt visat samernas närvaro i det sydsamiska området för tusen år sedan. I en uppsats från 2006 drar Else Mundal slutsatsen att skandinaverna och samerna i det sydsamiska området blev kristnade samtidigt, på medeltiden och under en lång tidsperiod. Samerna övergav dock inte den egna tron helt och hållet utan behöll den hela tiden parallellt med den kristna tron. Skälet till att samerna valde att bli kristna hade med handel att göra, eftersom de kristna skandinaverna var förbjudna att göra affärer

med icke-kristna människor, det vill säga samer. Skinnhandeln var ju viktig vid den här tiden både för skandinaver och samer. Ett annat skäl för samerna att låta döpa sig var att de på så sätt kunde upprätthålla de redan etablerade kontakterna med den skandinaviska befolkningen.

I norska lagtexter fanns det i början av medeltiden uttryckligen förbud för kristna människor att ta kontakt med folk, det vill säga samer, som utövade *noaidevuohhta*. Detta tyder dels på att *noaidevuohhta* var vanligt förekommande både bland skandinaver och samer, dels på att samerna levde ganska långt söderut i Norge. Även om samer som bodde nära skandinaverna till en viss del blev kristnade, fanns det under den här tiden grupper av samer längre norrut som inte blev det.

Ortnamn, svågrar och svägerskor

Man har tidigare utgått ifrån att samernas första möten med skandinaverna har skett långt norrut, i det nordsamiska området, men språkforskningen visar att skandinaver och samer har haft kontakt både i det sydsamiska och nordsamiska området redan under urnordisk tid, och att kontakterna i de båda områdena har varit oberoende av varandra. I *Bidrag till sydsamenes historie* från 1969 visar Knut Bergsland att ett urnordiskt lånord förekommer som *aavtjoe* i det sydsamiska området och som *avju* – *aivu* i det nordsamiska området. Den nordsamiska formen kan inte förklaras av den sydsamiska eller tvärtom. Ett annat lånord som pekar på kontakter under urnordisk tid är ortnamnet *Viddja*, som finns i flera samiska ortnamn, till exempel vid *Rávttasjávri* väster om Kiruna. Lånordet går tillbaka på ett urnordiskt lånord *vii-ha*, med en betydelse som har med

den förkristna religionen att göra. Vid Viddja i Råvttasjávri finns en gammal samisk offerplats. Efterleden *-vi* i ortnamnet Ullevi har samma bakgrund. De urnordiska lånorden i samiskan pekar på förbindelser mellan samer och skandinaver redan under de första århundradena efter Kristus både inom sydsamiskt och nordsamiskt område.

De arkeologiska fynden inom det sydsamiska området visar att det förekom giftermål mellan samer och skandinaver. Skandinaviska lånord i samiskan för personer som är ingifta är också en god indikation på att det förekom giftermål mellan individer ur grupperna. Det finns gamla nordiska lånord i samiskan som går tillbaka till vikingatiden, och som i nusamiskan betraktas som samiska ord. Det gäller orden *mábka*, *sivjjot* och *spile*. Samtliga termer har att göra med ingifta personer. En svåger till en kvinna benämns *sivjjot*, alltså ett lånord, medan svägerskan benämns med ett gammalt samiskt ord, *mannji*. En svåger till en man benämns med ett lånord, *mábka*, likaså benämns svägerskan med ett lånord, nämligen *spile*. Det mönster som framträder är att de ingifta personerna benämns med lånord och detta gäller särskilt män som blir ingifta. Det har säkert tidigare funnits inhemska samiska ord för ingifta personer, för det finns samiska ord för svärmor och svärfar (*vuoni* resp. *vuohppa*) som går tillbaka till uralisk tid. Lånorden kan ha kommit till samiskan under vikingatiden eller något senare, i varje fall i ett tidsskede då det var vanligt att personer ur de olika grupperna gifte sig med varandra och då åtminstone samerna var tvåspråkiga. Efterhand – under medeltiden – då kontakterna mellan samerna och skandinaverna minskade i omfattning beroende på att den skandinaviska jordbrukande befolkningen ökade, och då statusförhållandet mellan grupperna förändra-

Vid toppröset på Korpåsen, Flatruet. Mittådalens sameby, Tännäs socken, Härjedalen. Foto Ernst Manker 1938, © Nordiska museet.

des till samernas nackdel, blev lånorden inte bara släktskapsbenämningar utan också etniska markörer.

En annan bild

Den bild som börjar framträda är att samerna har bott både i Skandinavien och nuvarande Finland under mycket lång tid – flera tusen år. De har också under en mycket lång tidsperiod levt i nära kontakt med andra befolkningsgrupper, speciellt i södra delarna av Fennoskandia, med finnar i Finland och med germaner/skandinaver i Skandinavien. Dessa kontakter har lett till assimilation i båda riktningarna – samer har blivit finnar eller skandinaver, men motsatsen har också gällt. Under urnordisk tid var skillnaderna mellan samer och skandinaver inte så stora. I början av medeltiden, då den jordbrukande befolkningen ökade i de »samiska« områdena och när kristendomen gjorde sitt intåg, förändrades maktbalansen mellan grupperna och samerna hamnade efterhand i ett underläge, både socialt och ekonomiskt.

Det är mycket troligt att ursamiskan kan ha talats i ett område som omfattar nuvarande Fennoskandia och ett stycke till österut under mycket lång tid och att sydsamiskan, som i många avseenden har fler ålderdomliga drag än andra samiska språk, inte har påverkats av befolkningsrörelser österifrån och västerut de senaste årtusendena. Sydsamiskan är av allt att döma det äldsta språk som har talats och som fortfarande talas i Skandinavien.